

בישול וחימום מאכל סתמי בתנור אחד עם מאכל בשרי

הרב דב ברקוביץ, רס"ן - ראש מדור הלכה

א. הקדמה

ב. המתנה בין מאכל סתמי שחומם עם בשר לבין מאכל חלבי

ג. חימום ע"י אדים

ד. המתנה במאכל שבלע זיעת בשר

ה. המתנה לאחר אכילת תבשיל בשרי

ו. כלי שאינו נקי

ז. מסקנה

א. הקדמה

במטבחים תעשייתיים רבים משמש ציוד חימום ואפיה אחד למאכלים סתמיים ולמאכלים בשריים בו זמנית, השאלה היא האם האוכל מהמאכל הסתמי חייב לשמור את זמן ההמתנה המלא (כל אחד לפי מנהגו) בין מאכל בשרי לחלבי.

המיון במטבח התעשייתי לרוב מתבסס על תנורים לצורך בישול ואפיה וחימום וארונות חימום כדי לשמור את חום המזון עד ההגשה.

תנורי האפיה במטבח התעשייתי מאפשרים גם אפיה בתנאי לחות גבוהה ע"י מערכת אדים המבוססת על מיכל מים הנמצא בחלל התנור. הפעלת התנור במצב עתיר אדים, מחממת את המים עד לטמפרטורת רתיחה והפיכתם לאדים. האדים משתחררים מהמיכל ומלחלים את חלל התנור כולו, בגמר הפעלת התנור חוזרים האדים ונשאבים לאותו מיכל, שם הם עוברים תהליך של עיבוי וחוזרים להיות מים.

אופן השימוש בתנור או בארון החימום נעשה ע"י הכנסת עגלות בעלות מדפים כשעל המדפים מניחים מיכלים או תבניות בהם מונחים המאכלים, ולעיתים כאשר חלק מהתבניות או המיכלים מכילים מאכלי בשר ממש, בקומה אחרת מונח מיכל המכיל מאכל סתמי.

יש לדון בכמה נקודות:

א. האם כאשר מחממים בתנור יבש מאכלי בשר בו זמנית, המאכלים כולם

מוגדרים כבשריים לכל דבר.

ב. האם באפיה בתנור לח האדים הנפלטים מהבשר וחוזרים להיות מים מוגדרים

כזיעת בשר, מה שיהפוך את המאכלים הסתמיים שיחוממו בתנור, אפילו לאחר שיסלקו משם את הבשר – לבשריים.

ג. האם בזמן שמבשלים יחד בשר ומאכלים סתמיים נהפכים כל המאכלים המצויים בתנור להיות 'בשריים' משום שהמאכלים אפופי אדים והטעם שבאדים עובר מהבשר למאכלי הסתם.

ד. האם יש לדון את המאכלים הסתמיים כבשריים משום שפעמים והמיכל בו השתמשו כדי לבשל את המאכל לא יהיה נקי לגמרי ויתכן שהיו בו שאריות בשר.

ב. המתנה בין מאכל סתמי שחומם עם בשר לבין מאכל חלבי

לגבי הנידון הראשון הלא הדברים מפורשים בש"ס ופוסקים ונפסק להלכה בשו"ע¹⁷:

"אין צולין בשר כשרה עם בשר נבילה או של בהמה טמאה בתנור ואע"פ שאין נוגעים זב"ז. ואם צלאם הרי זה מותר אפילו היתה האסורה שמינה והמותרת רזה. ואם התנור גדול ופיו פתוח מותר לצלותם וכו'. הגה"ה: וה"ה לבשר עם חלב וכו' ואם אפה פת עם בשר אסור לאכלו עם חלב דכל זה מקרי לכתחילה אבל אם אין לו פת אחר מותר דזה מקרי דיעבד".

דהיינו שריחא מילתא רק לכתחילה אך בדיעבד ריחא לאו מילתא. ומוסיף הרמ"א שבמקרה שאדם רוצה לאכול את הלחם עם בן הסוג השני ואין לו לחם אחר – גם זה מקרי בדיעבד¹⁸. ואפילו לדעה המחמירה שם ברמ"א המתרת רק בהפסד מרובה, היינו לאכול הפת שנאפתה בתנור אחד עם בשר ולאוכלה עם חלב, אך לא מצאנו שום מקור להחמיר בריחא להמתין שעות בין הפת לחלב, וזה ברור.

ג. חימום ע"י אדים

ולעניין הנידון השני והשלישי, ודאי שהלכה שזיעת בשר דינה כבשר גמור וזיעת חלב כחלב גמור, וכן נפסק בשו"ע¹⁹ וברמ"א²⁰ ומקור הדברים מתשובת הרא"ש²¹. אמנם דעת הפרמ"ג²² לחלק בין זיעה העולה ממשקין לזיעת אוכלין, ולדעתו באוכלין לא שייך דין זיעה.

17 יו"ד קח, א.

18 ובאמת בזה הפר"ח (ס"ק ב) חולק שהרי אפשר לאכול לחם בלי חלב או בשר.

19 יו"ד צב, ח.

20 שם קח, א.

21 כלל כ סימן כו.

22 או"ח, סדר הנהגות השואל עם הנשאל, סדר שני אות לו. והובאו דבריו בפת"ש יו"ד צב, ס"ק ו.

אך למעשה קשה להקל בזה אחר שבשו"ת בית שלמה²³ העלה שדעת הראשונים לא לחלק בזה, וכן דעת הטור²⁴ וכן כתב בשו"ת שואל ומשיב²⁵ ובשו"ת חכם צבי²⁶, כולם האריכו שאין לחלק בזה. אמנם יש דעה באחרונים שזיעת אוכלים כאוכל רק מדרבנן.

ד. המתנה במאכל שבלע זיעת בשר

אך הנה יש לעיין בזה, שלמרות שזיעת הבשר הרי היא כבשר, יש לדון האם האוכל זעה זו כשהיא נבלעת במאכל צריך להמתין שיעור המתנה שבין בשר לחלב.

ולענ"ד יש בזה כמה צדדי קולא ואפרטם אחת לאחת:

ראשית, הנה הזיעה העולה מהבשר ופוגעת בשולי הכלים שעליה, נבלעת בכלי וממנו עוברת למאכל וא"כ היא נ"ט בר נ"ט. ואמנם בחו"ד²⁷ כתב שבזמן בישול לא אומרים נ"ט בר נ"ט אך חלק עליו בספר בית אפרים²⁸ והובאה מחלוקת זו בפת"ש²⁹. ואף אם נניח שזאת מחלוקת הפוסקים, הלא ודאי יש לצרף את דעת הגנזי יוסף (שהבאתי דבריו לעיל בשם יש אומרים) שזיעת אוכלים חשובא כאוכל עצמו רק מדרבנן, וא"כ זו מחלוקת בדין דרבנן, ולצרף את דעת הפמ"ג³⁰ הסובר שאין כלל זיעה באוכל רק במשקה. אך לענ"ד האמת היא עם דעת מרן בית אפרים במחלוקת זו עם החו"ד, שהרי הרשב"א בתשובה³¹ כותב שהיה מקום לומר שביצה שנתבשלה עם בשר לא נעשית בשרית משום שטעם הבשר עבר דרך קליפת הביצה והוי נ"ט בר נ"ט. רק לבסוף העלה שקליפת הביצה נקובה והטעם עובר ישר לביצה והוכיח זאת ע"י ניסוי בצבע כמו שהביאו הב"י והט"ז בריש סימן צ"ה. ומכל זה מוכח שאומרים נ"ט בר נ"ט אף בשעת הבישול, וא"כ הזיעה המפעפעת דרך דופן הכלי שמכיל את המאכל הסתמי אין לחוש לה כלל מאחר שזה נ"ט בר נ"ט. ולדעת השו"ע מותר לכתחילה לאוכלה עם חלב ולדעת הרמ"א רק בדיעבד, אך פשוט שאין בזה כלל סברא להחמיר המתנת ו' שעות אחר אכילת הסתמי. ואפילו לדעת המחמירים שבנצלה לא אומרים נ"ט בר נ"ט וכך פוסק המהרש"ל והובאו דבריו בש"ך³², מ"מ זה מדובר כאשר צלו את הבשר ואחריו את הדג. אך

23 חלק א, סימן קסב וקסד.

24 אור"ח סימן תנא.

25 חמישאה, סימן ד.

26 סימן כ.

27 סימן צה, ביאורים, ס"ק א.

28 חלק יד סימן לז.

29 יו"ד צה ס"ק א ובסימן צז ס"ק ה.

30 אור"ח תמוז, משבצות זהב, ס"ק ט.

31 חלק א סימן תקטז.

32 יו"ד צה ס"ק ד, ונראה שגם דעת הש"ך עצמו נוטה כן.

כאשר כל הבליעה היא מחמת זיעה, בזה מסתבר שלכל הדעות חשוב כנתבשלו ומותר בנ"ט בר נ"ט.

וא"כ נשאר לדון רק מצד האדים שעולים מן הצד, אך אנו נוקטים להלכה שרק לאדים העולים יש מהקדירה הפתוחה יש דין זיעה, אך אדים העולים מן הצד כגון שהקדירה מכוסה ויש אדים הפורצים מצד הכיסוי ועולים למעלה, דינם כשתי קדירות הנוגעות שזיעתם נוגעת ואינן אוסרות זו את זו, מאחר והו מן הצד כמובא ברמ"א בסימן צב³³ יעו"ש, וא"כ הוא הדין כאן שניתן להחשיב את שולי הכלי המכיל מאכל סתם ככיסוי לקדרת הבשר שתחתיו והאדים ההולכים מן הצד אינם כזיעה ממש.

ואף אם נניח שבתנור לא נאמר זאת מאחר וכל התנור אפוף אדים ואולי זה מגרע, או שנחלק ונאמר שדברי הרמ"א נאמרו רק כאשר הכיסוי צמוד ומונח על הקדירה ולא כאשר הוא מונח בגובה ואז נחשבים האדים הפורצים מהצד כזיעה ממש. מכל מקום, הרי ודאי שיש במאכל שישים כנגד אותו מיעוט אדים העולים מן הצד, והרי גם זיעה בטילה בשישים כמובא ברמ"א³⁴.

ומלבד כל זה מצאתי בשו"ת פרי הארץ³⁵ שדן על משקה הנעשה מרוטב של עוף, וכך עושים את המשקה: נותנים תרנגולת ומי ורדים ועשבי תבלין לתוך קדירה ובתוך הקדירה מניחים כוס ריקנית ומכסים את הקדירה וטחין הכיסוי היטב שלא תצא הזיעה לחוץ, ומרתיחים את התערובת עד שמעלה הבל רב והזיעה חוזרת ונופלת בכוס ושותים את הכוס לרפואה. ונשאל הרב האם השותה את המשקה מותר בשתיית חלב אחר כך או שצריך המתנת ו' שעות, והסיק שם שאין צורך להמתין ו' שעות ולמד כן מדין תבשיל שמעיקר הדין האוכל תבשיל של בשר מותר לאכול גבינה אחריו³⁶.

והנה, מה שיש להשיב על דבריו הוא לפי מה שאנו נוקטים להלכה כן להחמיר בדין אוכל תבשיל של בשר להמתין ו' שעות, ואם נדמה דין זיעה לדין תבשיל אם כן יש להחמיר גם אחריו ו' שעות³⁷. אך ראיתי שהאשל אברהם (אופנהיים)³⁸ הביא דבריו ומשמע שסבר כמותו, וכן הביא את דבריו בספר שיורי ברכה בסימן פט, והם כולם סוברים כדעת הרמ"א וכמנהג העולם להמתין ו' שעות אחר תבשיל, אע"כ שדין זיעה קל יותר מדין תבשיל. וכן בדין, שהנה יש לחקור מה מקור חומרת הרמ"א להחמיר בדין תבשיל בשרי.

33 סעיף ח.

34 שם.

35 חלק ב סימן יד.

36 בנטילת ידיים וקינוח, אך העלה שדין הזיעה קל יותר מזה וא"צ אפילו קינוח והדחה.

37 וכעין זה כתב בספר עין המים הספרדי בחידושו ליו"ד בסימן פט אות ד.

38 או"ח קעג, א, וכן ביו"ד פט, ג.

ה. המתנה לאחר אכילת תבשיל בשרי

והנה מפורש בגמרא¹ שמים אמצעיים חובה בין תבשיל לגבינה, ונחלקו הראשונים בפירוש הסוגיא כמובא בתוספות² האם מדובר דווקא באכילת בשר אחר תבשיל של גבינה אבל להפך לא, שהרי צריך המתנת שעות או כפי שביאר ר"ת שמדובר באכילת גבינה אחר תבשיל בשרי.

והנה מעיקר הדין היה לנו לפסוק בכל זה שעיקר דין הרחקת שעות היא חומרא ומדרבנן לקולא, שתבשיל בשר אינו מחייב המתנת ו' שעות, ובפרט שדעת הרבה ראשונים שאין דין המתנה אלא הפסקת סעודה וסילוק מפה כמו שמפורסם כ"ז בתוספות ובמרדכי ריש פרק הבשר.

ויש לעיין אם פסק הרמ"א שנמשך אחר הא"ו הארוך הוא מחמת שנמשכו אחר פירוש רבנו שמואל בסוגיא שהובאו דבריו בתוספות³, או שמא המנהג להחמיר שלא לאכול גבינה אחר תבשיל של בשר הוא מחמת שכתב רי"ו⁴ שמרק של בשר דינו כתבשיל, אך מרק עב שיש בו שומן הרבה דינו כבשר גמור וכדי שלא ליתן תורת כל אחד בידו להחליט מה נחשב לדק ומה נחשב לעב לכך נהגו להחמיר לחלוטין בתבשיל של בשר ולנהוג בו כדין בשר גמור.

הנפק"מ בין שתי הדרכים שזכרנו היא בדין זה, שהרי ברור שאין כלל חשש שיטעו בין עב לדק⁵. שאם נאמר שחומרת העולם וחומרת הא"ו הארוך היא משום שנמשכו אחר דעת ר"ש בתוס', א"כ יש מקום לומר שצריך להחמיר גם בזיעה. אמנם גם בזה יש להסתפק שאולי דין זיעה קל מתבשיל מאחר שסו"ס אין בזה את גוף האיסור. אך לפי הצד שכל החומרא היא כדי שלא תחלוק בין עב לדק, א"כ פשיטא שאין להחמיר כלל בזיעה. ומסתבר שזו דעת האשל אברהם והשיורי ברכה שסברו להחמיר בתבשיל, אך מקילים בזיעה.

ומלבד כ"ז יש מקום לומר שזיעה אין בה את גוף האיסור כלל והיא קלה מתבשיל ודומה לדין תבשיל חריף שנתבשל בכלי בשרי בן יומו שאין אומרים בו נ"ט בר נ"ט (ולרמ"א אומרים גם מחליא לאינו בן יומו), מאחר והחריף מחזק הטעם ונעשה כטעם ראשון לכל

1 חולין קה, ב.

2 שם, ד"ה לא שנו.

3 שם.

4 הובאו דבריו בבית יוסף או"ח, קעד ובדרכי משה יו"ד, פט, אות ו.

5 דומה הדבר לחומרת הרמ"א בדין מליחה ובדין פיטום שלא מחלקים בין עב לכחוש, אך מה שהוא בכחוש גמור שאין בו מקום לספק כדם (שבזה הש"ך מחמיר) או פת לחם ומצה שהרמ"א קורא לו 'כחוש גמור' וכונתו שלא שייך לטעות בזה כלל, ודאי דנים בו דין כחוש כמבואר כ"ז ביו"ד קה, ה ו-ט.

דבר. ולדעת רוב הפוסקים זה דין דאורייתא, מ"מ האוכל את החרیف הנ"ל אינו צריך להמתין ו' שעות וכן מבואר בחידושי רעק"א⁶ ובבית מאיר⁷ וכן העלה בשו"ת מור ואהלות⁸. אמנם בפמ"ג⁹ קצת משמע שמחמיר בזה, אך ביד יהודה שם כתב שכוונתו על סכין שאינו מודח ומשום שמנונית שטוח על פניו, אך בבישול אין מי שמחמיר בזה כלל.

א"כ יש להסתפק שאפילו אם נאמר שחומרת המתנת ו' שעות אחר אכילת תבשיל היא משום שחשו לראשונים הללו (ולא משום חשש תבשיל עב), עדיין יש מקום להקל בזיעה אם נחשיבה כדבר חריף שספג טעם ונחשב לטעם ראשון (מדאורייתא) ומ"מ אינו מצריך המתנת ו' שעות.

מחמת צירוף סברות אלו נלענ"ד להקל שמאכל סתמי המתבשל בתנור האפוף אדים, אפילו אם בו זמנית יש בו אדים מבשר, נשאר המאכל סתם לעניין המתנת ו' שעות:

1. סברת הפמ"ג בדעת הרמב"ם שזיעת אוכל אינו כאוכל אלא רק זיעת משקה.
2. דעת השו"ע להקל בדין תבשיל בשרי וכ"ש זיעת בשר.
3. אפילו לדעה המחמירה שתבשיל דינו כבשר, עדיין יש להסתפק האם זה מדינא או מחשש רוטב עב וזה חשש שכמובן לא שייך בזיעה.
4. אפילו נתפוס שסברת המחמירים בתבשיל היא מדינא, עדיין אפשר שדין זיעה חשוב כדין אכילת חריף שספג טעם בשר והרי הוא כבשר לכל דבר, אך מ"מ לא מצריך המתנת שעות אחריו.
5. דעת הפרי תבואה הכותב במפורש שזיעת בשר לא מצריכה המתנת ו' שעות. ואפילו אם נמצא מישהו שחולק עליו, כאן שרוב זיעת הבשר חודרת אל התבשיל הסתמי דרך דופן שולי הכלי, הוי נ"ט בר נ"ט. ואף שהוא בשעת הבישול, הלא חלק מהפוסקים שכשיטתם הוכחנו מהרשב"א סוברים שאעפ"כ הוי נ"ט בר נ"ט. ובכ"ז יש לצרף את הגנזי יוסף הסובר שזיעת אוכלים היא רק מדרבנן וכל ספק לקולא. וכן כל דין המתנת שעות הוא חומרא מדרבנן וספיקו להקל כדאיתא בכמה פוסקים (ואכמ"ל).

1. כלי שאינו נקי

ומה שנותר לבאר הוא האם יש לחוש משום לכלוכי כלים, דהיינו אולי כלי הבישול לא היו נקיים והיה עליהם לכלוך בשר.

6 יו"ד סימן פט.

7 שם.

8 אוהל ברכות והודאות סימן לט.

9 או"ח סימן תצ"ד, אשל אברהם ס"ק ו.

והנה דעת הש"ך¹⁰ מבוארת בפת"ש¹¹, בפמ"ג ובספר יד אברהם¹², שכוונתו ששיירי בשר המצויים בקדירה שמבשלים בה מאכל סתמי אינם גורמים למאכל להפוך להיות בשרי ולעניין המתנת ו' שעות, אפילו אין במאכל הסתמי שישים כנגד הבשר. והפת"ש הסיק מזה שאפילו שם במתכוין שומן בשר בתבשיל סתם אין צורך להמתין ו' שעות אחריו.

והנה בספר בית לחם יהודה חלק על הש"ך וסובר שאם הבשר נותן טעם במאכל הסתם צריך להמתין ו' שעות בינו לאכילת גבינה.

ולבאר דברי הש"ך, נראה לענ"ד לומר שהש"ך סובר שכל דין המתנת ו' שעות הינו חומרא ומדרבנן כי רק דרך בישול אסרה תורה, ואפילו בשר כבוש בחלב אינו אסור מהתורה רק מדרבנן (הגמרא אומרת שבשר וחלב חידוש הוא שאפילו תרו ליה כוליה יומא בחלב מדאורייתא מותר), ואם החמירו חז"ל שלא לאכול בתפיסה אחת אפילו אינו מבושל ביחד, עדיין היכן מצינו שהחמירו להמתין מחמת חששות רחוקים כבשר בין השיניים ומשיכת טעם. ובאמת בגמרא זה הובא בלשון של מנהג: "אנא, להא מלתא, חלא בר חמרא לגבי אבא, דאילו אבא - כי הוה אכיל בשרא האידנא לא הוה אכל גבינה עד למחר עד השתא, ואילו אנא - בהא סעודתא הוא דלא אכילנא, לסעודתא אחריתא - אכילנא".

א"כ הניחא באכילת בשר ממש, אך באכילת תבשיל זה כבר כמו גזירה לגזירה. אלא שיש לומר שכולא חדא גזירה משום שחז"ל חששו שמא יתבלבלו בין תבשיל בשרי לבשר עצמו ונמצאת הגזירה נפרצת לכן החמירו גם על תבשיל בשרי, אך זה מסתבר בתבשיל עצמו שיטעו ויחליפו בינו לבין בשר כי שמו וטעמו 'נזיד בשר', אך תבשיל שכל עיקרו מאכל סתם ורק שמו בו מיחוי של רוטב בשר שאינו ניכר (רק בטעמו), בזה אין חשש שיחליפו בינו לבין בשר. זה הנלענ"ד ליישב דעת הש"ך ע"פ הפת"ש.

אך לענ"ד, הש"ך מתיר רק היכן שהתבשיל הינו סתם וכל שמו ועניינו הוא תבשיל סתמי רק שנתבשל בקדירה שאינה מקונחת יפה, ואז הגם שלא היה שישים כנגד הבשר, מ"מ הרי ברור לכולם שהבשר אינו שם בכוונה ואדרבה היה עדיף שלא יהיה, שזה רק לכלוך מהשימוש הקודם בקדירה. ובאופן כזה ברור שהתבשיל מוגדר לאינשי כסתמי ולא כתבשיל בשר והגדרתו כתבשיל סתם שמלוכלך בשיירי בשר. רק כאשר נותנים בשר בכוונת מכויין לתבשיל, אז יש להגדירו כ'תבשיל בשרי', ולפי"ז אין להתיר במיחוי שומן לתבשיל אף לדעת הש"ך.

וביותר נוח אם נניח שדעת הש"ך כצד שהסברנו לעיל בדעת הרמ"א והמחמירים להמתין ו'

10 יו"ד פט, ס"ק יט.

11 שם ס"ק ז.

12 נדפס על גליון השו"ע על אתר.

שעות אחר אכילת תבשיל בשרי, שדנו בזה האם החומרא מחמת שפסקו כדעת ר"ש בתוס' ודעה הראשונה ברא"ש בחולין שדין תבשיל בשר כבשר עצמו, או שהחמירו מחשש לרוטב עב, ואם נניח שדעת הש"ך שחומרא זו אינה מן הדין אלא מחשש שמא יטעו וישוו דין תבשיל לבשר עצמו. אך הביאור אפשרי אף אם נניח שפסקו כדעת הר"ש ופשוט.

ובנוסף יש להתיר ע"פ שיטת הש"ך¹³ הכותב דאף שכתב הרמ"א לא לסמוך על טעימת קפילא היינו רק בטעימת עכו"ם אשר פיהם דיבר שווא, אך ישראל יכול לסמוך על טעימה, א"כ חיך אוכל יטעם ובמידה וטועמים ולא מרגישים טעם בשר יש לתלות שלא היה בשישים. ובפרט שכל זה אינו אלא חשש שמא נתבשל בכלי שאינו נקי ואם כן שמא היה שישים כנגד הבשר, בזה פשוט לי שיש להקל אף להחולקים על הש"ך, ומטעם זה אין לחוש גם לאלה הלוקחים אוכל מפסי ההגשה בכף שאינה נקיה מצחצוחי בשר, כיון שעל פניו נראה שהמאכל נקי ולא טועמים בו טעם בשר, אין לחוש לזה.

ז. מסקנה

מטעמים אלו נראה לפסוק שהמאכלים הסתמיים המתבשלים בציווד הבשרי ואפילו בתנור האדים ואפילו נתבשלו יחד עם בשר ולא ידוע אם הכלי היה נקי, יש להקל ולדונם כמאכל סתם, ומ"מ אין להקל לאוכלם בתפיסה אחת עם חלב.